

Thália orosz papjai

Színházi élet II. Katalin korában

A XVIII. század közepétől az orosz színjátszás számottevő fejlődésének lehetünk szemtanúi, ugyanakkor világosan kell látnunk, hogy ez a viszonylag nagyarányú felvirágzás nem állt előzmények nélkül. Közismert, hogy a cári birodalom bekapcsolódása az európai színházi életbe a többi kelet-európai állammal körülbelül egy időben ment végbe. Az orosz udvari színjátszás kezdetei Alekszej Mihajlovics (1645–1676) uralkodásának idejére nyúlnak vissza, amikor a cár 1672-ben Johann Gottfried Gregori moszkvai protestáns lelkészt kérte fel, hogy írjon egy színművet a bibliai Eszter történetéről. Ezt a darabot 1672. október 17-én „Eszter avagy játék Artaxerxészről” címmel mutatták be a Moszkvához közeli Preobrazsenszkojében, a Peter English tervei alapján épített színházban. Gregori 1672 és 1676 között még nyolc darabot készített az udvari színház számára, de a teátrum Alekszej Mihajlovics cár halála után hamarosan megszűnt. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az udvari társulatban az előadások kezdetben német nyelven folytak, de amikor az együttes „hazai” tagokkal is kiegészült, áttértek az orosz nyelvű bemutatókra.

A XVIII. század elején I. Péter (1689–1725) kultúrpolitikájában rendkívül fontos, propagandisztikus szerepet szánt a színháznak. Ezért kezdeményezésére az 1700-as évek első évtizedében színházat emeltek a Vörös téren, amely azonban csak néhány évig működött, mivel a fából épült teátrum tűzvész következtében leégett. I. Péter ezen kívül rendeletben írta elő, hogy valamennyi oktatási intézmény növendékei kötelesek évente több alkalommal – erkölcsnemesítő szándékkal – iskolai színjátékokat bemutatni. E művek általában latin nyelvűek voltak, de a Kijevi Teológiai Akadémián ukránul is adtak elő színműveket. Az iskolai darabok egyik fontos központjának számított az 1682-ben alapított moszkvai Szláv–görög–latin Akadémia, ahol az előadások bemutatásakor a mitológiai keretbe foglalt allegóriák középpontjában aktuális politikai és társadalmi események álltak.

Pezsgő színházi élet folyt I. Péter utódainak udvari társulataiban is, amelyekben – különösen Anna Ivanovna (1730–1740) cárnő idejétől – a külföldi, elsősorban az olasz, illetve német balett- és operatársulatok túlsúlya dominált. Ezzel magyarázható, hogy 1733-tól állandó olasz színtársulat működött Pétervárott, majd 1735-ben egy másik együttesel az udvarhoz szerződötték Francesco Araja (1709–1770) zeneszerzőt, akinek „A szerelem és gyűlölet hatalma” című operáját 1736. január 29-én mutatták be a cárnő jelenlétében. Egyébként ezt a dátumot tekintik az orosz színháztörténészek a pétervári udvari opera születési időpontjának.

Az oroszországi színházi élet fejlődését I. Erzsébet (1741–1761) uralkodása alatt számos jelentős esemény jelezte. A cárnő kezdeményezésére ugyanis a nemesi kadétintézetek növendékei rendszeres előadásokkal léptek fel, amelyek során a kor divatos francia és német klasszicista darbjait adták elő. Kiemelkedő eseménynek számított ez idő tájt Friederike Caroline Neuber(in) (1697–1760) színésznő társulatának Oroszországba érkezése, aki Johann Christoph Gottsched (1700–1766) színházreformjának elveit vallotta és 1739–1741 között Pétervárott vendégszerepelt. Legemlékezetesebb darabjuk a „Sterbender Cato” volt, amely az udvari körökben nagy népszerűségnek örvendett.

1756-ban I. Erzsébet cárnő – Alekszandr Petrovics Szumarokov (1718–1777) drámaíró javaslatára – egy állandó orosz színház létrehozását rendelte el, amely a „Rosszjiszkij teatr” (Orosz Színház) nevet kapta. Ennek a szintársulatnak a létrejöttében döntő szerepet játszott Fjodor Grigorjevics Volkov – a kiváló színész, költő és drámaíró –, aki 1729. február 9-én jómódú kereskedőcsaládban született. Tanulmányait 1741–1748 között Moszkvában végezte, ahol egészen 1750 nyaráig maradt, és minden bizonnyal nagy hatással voltak rá ottani színházi élményei, főleg a Szárazföldi Nemesi Kadétintézet szintársulatának előadásai. Hazatérve Jaroszlavliba, 1750 végén állandó színházi társulatot szervezett, amelynek repertoárját A. P. Szumarokov, M. V. Lomonoszov és V. K. Tregyiaikovszkij klasszicista darabjai alkották. A társulat tagjai jórészt hivatali írnokok, városi tisztviselők és kereskedők voltak. Volkov tehető vágya megbízható garanciául szolgált a társulat állandó jellegű működtetéséhez, de a jaroszlavli színház mecénásai között több jómódú polgárt is találunk, így köztük tartozott V. I. Majkov (1728–1778), a neves költő apja is.

Fjodor Volkov társulatának előadásai nagy népszerűségnek örvendtek a helyi városi értelmiségi réteg, és különösen a polgárság körében. 1752. január 3-ai ukázában azonban I. Erzsébet cárnő Pétervárra hívatta őket, azzal a szándékkal, hogy ott belőlük állandó udvari, drámai társulatot szervezzen, a francia, az olasz, valamint a német balett- és operatársulat mellett. A cári utasítást követően indultak útnak 1752. január 13-án a jaroszlavli színészek, és útközben kapták az értesítést, hogy ne Pétervárra, hanem Carszkoje Szeloba menjenek, ahol az uralkodónő fogadja őket. De ez a „bemutatkozás” minden bizonnyal nem nyerhette el a cárnő tetszését és elismerését, mivel nem nevezte ki őket udvari színészekké, hanem előbb Pétervárot, a mai Herzen utcában, majd később Mihail Gavrilovics Golovkin gróf házában – a Vasziljev-szigeten – szállásolta el a társulatot, ahol 1756 őszétől állandó, nyilvános színházat építettek számukra, körülbelül kétszázötven négyzetméternyi nézőtérrel és ugyanakkora színpaddal. A társulat vezető színésze és rendezője Fjodor Volkov, igazgatója pedig Alekszandr Szumarokov lett. Az általuk irányított együttes zömében a jaroszlavli színészekből állt, és túlnyomórészt Szumarokov műveit játszotta. 1756–1763 között nyolcvanhárom darabot mutattak be – harminckét tragédiát, ötvenegy komédiát –, köztük a „Horev”, a „Szinav és Truvor”, az „Ál-Dmitrij”, „A képzeltben felszarvazott férj”, a „Szemira”, valamint a „Jaropolk és Dimiza” című műveket.

Erzsébet cárnő Volkovék részére évi ötezer rubel támogatást biztosított, ami a külföldi társulatok számára nyújtott összegnek körülbelül egyötöde volt. Ezzel is magyarázható, hogy a volkovi színházat – annak rossz anyagi helyzetére hivatkozva – 1759. január 6-ától „udvari társulattá” minősítették, ezáltal lényegesen nagyobb támogatásban részesült. Ekkor azonban német igazgatót neveztek ki – Jacob Siewers (1731–1808) gróf személyében – az együttes élére, ezért a büszkeségében sértett Szumarokov a nyugdíjazását kérte. Felmentését 1761-ben meg is kapta, ráadásul II. Katalin trónra lépését követően teljesen kegyvesztett lett. Fjodor Volkov „szerencsésebben” vészelte át az 1762-es palotaforradalom viharait, sőt, mivel részt vett a III. Péter cár elleni összeesküvésben és meggyilkolásában, II. Katalin nemesi rangra emelte, és hétszáz „jobbágylelket” adományozott neki. Az 1763-as év elejére tehető Fjodor Volkov társulatának legnagyobb sikere, „A diadalmas Minerva” című darab bemutatása, amelyben az antik mitológia istenalakjai (Minerva, Apolló, Vénusz, Cupido, Bacchus stb.) békésen „oldódtak fel” a városi tömegek maszkarádjátékában, báli hangulatában. A kiváló színésznek döntő szerepe volt a II. Katalin koronázásakor rendezett látványos utcai ünnepségek megszervezésében, amelyek során azonban megfázott, súlyosan megbetegedett és 1763. április 4-én távozott az élők sorából.

A kortársak, de az utókor műértő kritikusan is (köztük Gyenyisz Fonvizin, Gavriil Gyerzsavin, Nyikolaj Novikov, Visszarion Belinszkij, Mihail Kogan, Jurij Dmitrijev)

joggal emelték ki Fjodor Volkov korszakalkotó jelentőségét az orosz drámai színjátszás történetében, mivel nemcsak rendezőként, hanem mint színész is kimagaslót és marandót alkotott, mivel új deklamáló technikájával gyökeres változást vitt a színpadi előadó-művészet felfogásába. Szenvedélytől áthatott tragikus hősei, az általa játszott ifjú, szerelmes színpadi alakjai kimagasló művészi nagyságáról tanuskodtak. Belinszkij méltán nevezte őt „az orosz színház atyjának”, főként arra hivatkozva, hogy tehetségét és teljes vagyonát a korszerű drámai színjátszás létrehozásának szentelte, és nyomdoka-in haladva pezsgő színházi élet alakult ki Oroszországban.

A XVIII. század második felében a színházi élet túlnyomó része a jobbágytartó főurak teátrumaiban zajlott, ahol főleg Giovanni Battista Pergolesi (1710–1736), Pietro Metastasio (1698–1782), Giovanni Paisiello (1740–1816), Francesco Domenico Araja (1709–1770), Baldassare Galuppi (1706–1785) és Giuseppe Sarti (1729–1802) operái, valamint egyéb olasz és francia balettművek kerültek színre. Érdekességképpen említjük meg, hogy az európai színháztörténet egyik sajátos és egyedülálló jelensége az orosz „jobbágyszínház” volt, ahol szinte minden tevékenységet a paraszti sorból kiemelt tehetséges művészek végeztek. Gyakran még a színdarabokat és a zeneműveket is ők írták, legtöbbször földesuraik meglégedésére. A XVIII. század végén százhetvenhárom jobbágyszínház működéséről tudunk, amelyek közül a legjelentősebbek J. P. Sahovszkoj (1705–1777) és N. B. Juszupov (1750–1831) hercegek, továbbá Sz. P. Jaguzsinszkij (1731–1806) és N. P. Seremetyev (1751–1809) grófok társulatai voltak.

A százhetvenhárom földesúri fenntartású színházban – amelyek közül százhárom a városokban, negyvenhárom Moszkvában, huszonhét Pétervárott működött – mintegy kétezer jobbágyszínész és zenész tevékenysége ismert. A korabeli teátrumok területi elhelyezkedését az alábbi kimutatás szemlélteti, amely azonban nem teljes, mivel közülük tizenhatnak a pontos helyét nem ismerjük.

Kormányzóság	Színházak száma
csernyigovi	1
jaroszlavli	2
kalugai	3
kazanyi	2
kosztromai	3
kurszki	6
mogiljovi	1
moszkvai	63
nyizsnij-novgorodi	6
orjoli	7
penzai	8
pétervári	30
poltvai	3
pszkovi	1
rjazanyi	2

szaratovi	3
szimbirszki	1
szmolenszki	3
tambovi	3
tulai	1
vlagyimiri	7
volinszki	1
vologdai	1
voronyezsi	2
összesen	157

A vidéki földesurak a „katalini aranykor” idején igyekeztek lépést tartani a fővárosi élet pompájával és színházi kultúrájával. Ezért például Ivan Petrovics Szaltikov gróf Vijezdnoje nevű birtokán pontosan olyan színházat építtetett, mint a pétérvári Ermitázs. Érdeemes megemlíteni, hogy a színházakban – a több hónapos próbák során – a szerepeket „hallás után” tanulták, mivel meglehetősen kevés volt az írástudó, művelt színész. De Nyikolaj Boriszovics Juszupov herceg és Nyikolaj Petrovics Seremetyev gróf már iskolába járatották jobbgázyszínészeit, ahol nyelvtanra, idegen nyelvekre, zenére és táncra tanították őket. Ezek a színészek később főként a kuzskovói és az osztankinói színházakban működtek, amelyek mintegy ötszáz vendég befogadására voltak alkalmasak. Ezekben a teátrumokban, illetve a nagyobb földesúri birtokokon rendezett összejöveteleken, mulatságokon gyakran harminc-negyven fős zenekarok szórakoztatták az előkelő közönséget. (E látványosságok költsége nemritkán elérte a húsz-huszonötezer rubelt!)

A XVIII. század utolsó harmadának színházi viszonyait a következő táblázat szemlélteti:

Kormányzóság (település)	Színházak száma	A színház tulajdonosa
csernyigovi: Kacsenovka	1	G. Sz. Tarnovszkij
jaroszlavl: Jaroszlavl	1	Baluskin család
kalugai: Troickoje Tarutyino	1 1	J. R. Daskova A. P. Szumarokov
kazanyi: Jumatovo	1	P. B. Jelilov
kosztromai: Kosztroma	1	V. J. Obreszkov

kurszki: Krasznoje Junakovka	1 1	G. Sz.Volkenstejn Golicin család
mogiljovi: Szpasszkoje Sklov Obojanszk	1 1 1	I. Sz. Horvat Sz. G. Zorics Anyenkov család
moszkvai: Bronnyici Nyesszkucсноje Bogorogyickoje Ljublino Nyesszkucsnij Kuszkovo Osztankino Marfino Olgovo Jaropolje Ivanovszkoje	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	M. P. Volkonszkij D. V. Golicin N. N. Gyemidov N. A. Braszov A. G. Orlov Seremetyev család N. P. Seremetyev I. P. Szaltikov Aprakszin család Zagrzajsszkij család Zakrevszkij család
nyizsnyij-novgorodi: Arzamasz Jumatovo Makarjevo	1 1 1	Szaltikov család N. L. Sahovszkoj N. L. Sahovszkoj
orjoli: Gorogyiscse Maloarhangelszkoje Arhangelszkoje Szpasszkoje-Lutovinovo Szurjanyino	1 1 1 1 1	J. F. Komarovszkij A. B. Kurakin V. Sz. Tanajev V. P. Turgenyeva A. D. Juraszovszkij
penzai: Szosznovka	1	P. I. Rencev
pétevári: Rjabovo Alekszandrovszkoje Prijutjino	1 1 1	V.A. Vszevolozsszkij J. F. Dolgorukij A. N. Olenyin
poltvai: Kibinci	1	D. P. Troscsinszkij
pszkovi: Toropec	1	P. A. Afroszimov
szaratovi: Nagyezsgyino	1	A. B. Kurakin

szimbirszi: Alatir	1	G. A. Gruzinszkij
szmolenszki: Kamenyec Zasziszsje	1 1	Brovnyicin család Valc-Stikovszkij család
tambovi: Alabuhi Karejan	1 1	A. R. Voroncov I. A. Zagrzajsszkij
tulai: Utyesenyije	1	M. M. Scserbatov
vlagyimiri: Koncsanszkoje Andrejevskoze Viksza	1 1 1	V. Szuovorov R. Voroncov I. D. Sepeljov
volinszki: Romanovo (Zsitomir közelében)	1	Iljinszkij család
vologdai: Kadnyikovszk	1	P. A. Mezsakov
voronyezsi: Zadonszk	1	Talejev család

A II. Katalin kori orosz színházi élet egyik legismertebb művésze Praszkovja Ivanovna Kovaljova-Zsemcsugova (a „zsemcsuzsina” = gyöngyszem szóból) volt, aki 1768-ban a jaroszlavlai kormányzóság Berezina nevű falujában született, ahol apja Nyikolaj Petrovics Seremetyev gróf jobbágysági köze tartozott. A gyönyörű hanggal megáldott hét-nyolc éves kislányt Kuzskovóba, a gróf udvarába küldték, hogy a színészet alapjait elsajátítsa. A rendkívül tehetséges Praszkovja Zsemcsugova hamarosan a kuzskovói társulat tagja lett, amelyben mintegy százhusz fő (több mint negyven zenész, nyolc szólóénekes, negyventagú kórus, tizenegy balerina és tizenkét táncos) szerepelt. Az 1790-es évekre Kovaljova-Zsemcsugova a kor legnépszerűbb színésznője, számtalan színpadi mű és opera felejthetetlen alakítója, akinek életútja jól tükrözte hasonló jogállású társai kiszolgáltatottságát is. Az elbűvölő színésznő ugyanis előbb a dúsgazdag N. P. Seremetyev szeretője lett, majd 1801. november 6-án titokban házasságot kötött a gróffal. Élete azonban tragikusan ért véget, mivel másfél évvel később, 1803 nyarán – husz nappal fiúgyermekének születése után – tuberkulózisban hunyt el.

A kuzskovói színházzal kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az épület tervezésében és kivitelezésében milyen fontos szerepet töltött be az Argunov jobbágycsalád. Közülük Ivan Petrovics 1743-ban Alekszej Mihajlovics Cserkasszkij herceg, I. Erzsébet cárnő kancellárjának jobbágyságaként látta meg a napvilágot, majd amikor V. A. Cserkasszkaja hercegnő feleségül ment Pjotr Boriszovics Seremetyev (1713–1788) grófhhoz, az Argunov családot neki „ajándékozták”. A tehetséges fiatalember Georg Groot (1716–1749) udvari festőnél sajátította el a képzőművészet alapjait, amelyet többek között az úgynevezett „Patyomkin-falvak” (1787) színházi díszleteinek elkészítésekor hasznosíthatott Grigorij Patyomkin herceg szolgálatában.

Rajta kívül az Argunov jobbágycsalád számos kiváló tehetséget adott a XVIII–XIX. századi orosz képzőművészetnek. Köztük említhető Fjodor Szemjonovics (1732–1768), akinek tervei alapján építették a festői szépségű kuzskovói kastélyt, ahol segítőtársai Alekszej Fjodorovics Mironov (1745–1808) és Vaszilij Ivanovics Bazsenov (1737–1799) jobbágyépítésszek voltak. 1792-ben kezdte el építtetni Seremetyev gróf a csodálatos akusztikájú oszttankinói színházat, Pavel Ivanovics Argunov (1768–1806) és Grigorij Jefimovics Gyikusin irányítása alatt. A fényűző módon berendezett épületről elragadtatással nyilatkoztak az ott járt vendégek, köztük I. Pál (1796–1801) és I. Sándor (1801–1825) cárok, valamint Stanisław Poniatowski (1763–1795) lengyel király is. Érdekességképpen említjük meg, hogy a színház egykori díszlettervezője, G. Sz. Muhin később lovásznak került az uraság istállójába és az egyik építész, I. P. Argunov pedig parkőr lett. 1804-ben Seremetyev gróf ötszázezer rubelért eladta a társulat zenekarának egy részét a cári udvari színházak igazgatóságának, a többi művészt pedig szélnek eresztette.

Az adott időszakban jó néhány tehetséges színész tevékenységéről tudunk, közéjük tartozott Jekatyerina Szemjonova tragika, T. V. Slikova-Granatova (1773–1863) táncosnő és – a már említett – Praskovja Kovaljova-Zsemcsugova énekesnő is. A jobbágyszínházak művészi színvonala egyébként rendkívül különböző volt: néhol a jobbágylányokat valójában háremhölgyeknek tekintették, másutt viszont sokat adtak művészi nevelésükre, képzésükre. A jobbágyteátrumok kultúrtörténeti szerepe elévülhetetlen az orosz színházi élet fejlődésében, hiszen egyrészt anyanyelven játszottak már akkor is, amikor még hivatásos orosz nyelvű színház nem létezett, vagy kevés akadt közülük, másrészt felbecsülhetetlen értékű utánpótlást jelentettek a nemzeti színésztársulatok nevelésében.

1765-ben Pétervárott Vlagyimir Ignatyevics Lukin (1737–1794) drámaíró javaslatára hozták létre a „Mindenki színháza” nevű társulatot, amely azonban megfelelő anyagi támogatás hiányában hamarosan kénytelen volt beszüntetni működését. Ezt követően a legjelentősebb nyilvános színházat 1780-ban Pjotr Vasziljevics Uraszov ügyvéd és az angol Michael Maddox (oroszosan: Mihail Jegorovics Maddoksz) kezdeményezésére állították fel, amelyet a mai „Nagyszínház” elődjének kell tekintenünk. Ebben az időben még egy helyen lépett fel a színház balett- és operatársulata, és csak a XIX. század elején költöztek külön épületbe. Az Uraszov által létrehozott társulat legkiválóbb színészei I. A. Dmitrevszkij (1733–1801), A. G. Ozsogin (1746–1814), V. P. Pomerancev (1736–1809), P. A. Plavilcsikov (1760–1812) és Ja. D. Sumszkij (1732–1812) voltak. Ivan Afanaszjevics Dmitrevszkij volt az együttes első színésze, akit az Orosz Tudományos Akadémia 1802-ben tagjai közé választott.

A XVIII. század második felére tehető az orosz nemzeti drámairodalom kialakulása, amely az európai klasszicizmus sajátos stílus- és formajegyeit viselte magán. Az orosz felvilágosodás kétségtelenül legtehetségesebb drámaírója Alekszandr Petrovics Szumarokov (1718–1777), akinek francia mintára írt tragédiái közül az „Al-Dmitrij” (1771), komédiái közül pedig a „Megcsalt férj” (1772) szinte valamennyi színtársulat műsorán szerepelt. Rajta kívül M. V. Lomonoszov két verses darabja, a „Tamira és Szelim”, valamint a „Demofont”, illetve Jakov Boriszovics Knyazsnyn (1742–1791) „Dido” (1769) című drámaíró különösen nagy közönségsikernek. Mellettük természetesen egész sor drámaíró tevékenykedett az orosz felvilágosodás időszakában, köztük maga II. Katalin, akinek nevelő szándékú komédiái („Ó, idők, ó erkölcsök!”, „Vesztnyikova asszony és családja”, „Egy előkelő hivatalnok előszobája”) bátorítóan és megtermékenyítően hatottak az új orosz drámaíró nemzedékre.

A cárnő uralkodása alatt a leggyakrabban játszott külföldi szerzők darabjai közé Voltaire „Caesar halála” (1776-ban fordították oroszra), Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais

„Figaró házassága” (1787), Friedrich Schiller „Haramiák” (1793) és William Shakespeare „III. Richard” (1798) című művei tartoztak. A hazai szerzők közül V. I. Lukin „A bazáros” (amely Robert Dodsley angol drámaíró „The Toy Shop” c. bohózata fordításának szatirikus életképpé átdolgozott változata), Gy. I. Fonvizin „Az úrfi” (1781), „A brigadéros” (1783), Ja. B. Knyazsnyin „Vagyim Novgorodszkij” (1789), „Rosszlav” (1784), „A kegyes Titusz” (1785), „Vlagyimir és Jaropolk” (1772), „A kérkedő” (1786) és a „Különcök” (1790) című darabjai örvendtek osztatlan sikernek. Népszerű dramaturgnak számított I. P. Jelagin, aki átdolgozta a norvég–dán Ludvig Holberg (1684–1754) „Jean de France” című művét, amely a nemesség gallomániáját gúnyolta ki. Ezenkívül M. M. Heraszkov „A velencei apáca” (1758), „Numa Pompilius” (1768), „Boriszlav” (1768), „Rossziada”, V. I. Majkov „Agrippa” (1769), P. A. Plavilcsikov „Rurik” (1791) és N. N. Szandunov „Katonaiskola” (1794) c. színművei szerepeltek állandóan a korabeli színházak műsorán.

A zenés darabok közül kiemelt helyen kell említenünk Mihail Ivanovics Popov (1742–1790) „Anjuta” (1772) című alkotását, amelyet a szakemberek az első orosz vígoperának tekintenek. A szerzőről ismert, hogy 1767–1768-ban a Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság titkáráként dolgozott, majd részt vett – M. D. Csulkovval közösen – „Az orosz népdalok gyűjteménye” (1770–1774) című kiadvány összeállításában. A legnépszerűbb zenés művek közé Nyikolaj Petrovics Nyikolajev – aki rokonságban állt Jekatyerina Romanovna Daskova (1743–1810) hercegnővel, a Pétervári Tudományos Akadémia elnökével – „Rozana és Ljubim” (1776), „Az intéző” (1778), A. O. Ableszimov (1742–1783) „A boszorkánymester” (1779), M. A. Matinszkij (1750–1802) „A szentpétervári vendégfogadó” (1781), valamint V. A. Paskevics (1742–1797), az „orosz Mozart”-nak nevezett J. I. Fomin (1761–1800, a bolognai zeneakadémia tagja) és Sz. A. Gyegytyarev (1766–1813) alkotásait sorolhatjuk. Ebben az időszakban jelentek meg Dmitrij Szytepanovics Bortnyanszkij (1751–1825) első zeneművei is, amelyek főként az igényesebb hallgatóság körében váltak közkedveltté. A neves komponista jobbagyszármazású volt, de földesura segítségével Itáliában végezte tanulmányait. Hasonló karriert futott be Ivan Jevsztafjevics Handoskin (1747–1804) is, aki az olasz Giuseppe Tartini hegedűművésznél tanult és korának egyik legkiválóbb virtuózának számított. Nem véletlenül nevezték az „orosz Paganini”-nek, aki hosszú éveken át az udvari zenekar meghatározó művészeként számított. Kiemelkedő volt zenepedagógiai tevékenysége is, mivel G. A. Patyomkin herceg anyagi támogatásával fiatal tehetségeket segítő iskolát létesített.

A XVIII. század utolsó harmadára tehát kétségtelenül élénk színházi élet alakult ki Oroszországban, de nemcsak az udvari társulatoknál, illetve a földesúri magán-színházakban, hanem egyéb együtteseknél is. Így többek között az 1755-ben alapított Moszkvai Egyetem színtársulata Mihail Matvejevics Heraszkov (1733–1807), majd 1766-tól Nyikolaj Szergejevics Tyitov irányítása alatt valóban sokat tett a nemzeti drámairodalom egyre szélesebb körben történő megismertetéséért. A II. Katalin korabeli színjátszás történetében elévülhetetlen érdemeket szerzett Karl Jacob Kniper (1738–1804), aki 1779-ben Pétervárott közsínházat emeltetett, ahol főleg Gyenyisz Fonvizin darabjait adták elő nagy sikerrel. Ezt a teátrumot azonban 1797-ben – I. Pál rendeletére – lebontották, mivel az ott előadott művek összeütkezésbe kerültek a kormányzat hivatalos álláspontjával.

II. Katalin cárnő maga is lelkes színházrajongó volt, aki szívesen lépett fel műkedvelő darabokban az udvari arisztokrácia jeles személyiségeivel közösen. Ismert például, hogy az 1774-ben épített Kis Ermitázs színpadán – a cárnőn kívül – az előadások lelkes szereplői között találjuk Hessen-Darmstadt, Pjotr Kurakin, Nyikolaj Gagarin hercegeket, A. M. Beloszelszkaja, N. P. Golicina hercegnőket, D. P. Szaltikova, G. A. Razumovszkij, P.

B. Seremetyev grófokat és A. M. Suvalova grófnőt, akik gyakran maguk készítették el a forgatókönyveket, vagy a darabokhoz zenei kíséretet komponáltak.

Nagy lelkesedéssel rendezett műkedvelő darabokat Pjotr Boriszovics Seremetyev gróf, aki e célból 1765. február elsején színházat építtetett Pétervárott. Itt mutatták be I. M. Dolgorukov, Nyikolaj Hovanszkij, Pjotr Beloszelszkij, Mihail Scserbatov hercegek, Nyikolaj Seremetyev, Ivan Sztroganov grófok és Natalja Cserniseva grófnő közreműködésével „A megnősült filozófus, avagy a szégyenlős férj” és a „Századok erkölcsse” című műveket francia nyelven. Rajtuk kívül lelkes műkedvelők voltak még P. N. Trubeckoj, L. A. Nariskin, A. V. Olszufjev, P. M. Volkonszkij, N. B. Juszupov hercegek, P. N. Jaguzsinszkij és Sz. G. Zorics grófok, illetve G. R. Gyerzsavin (a neves költő, 1800-tól kincstárnok, 1802-től igazságügyi miniszter), aki tambovi kormányzóként szervezett társulatot.

Az orosz színházművészet nagy utat tett meg a XVIII. század utolsó harmadában, felhasználva a fejlettebb nyugat-európai színjátszás maradandó értékeit, tapasztalatait, és ezzel jelentősen hozzájárult a nemzeti kultúra felvirágoztatásához. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a minőségileg magasabb színvonalú színjátszásra a cári birodalomban csak az 1861-es jobbágyfelszabadítást követően kerülhetett sor, amikor a megerősödő polgárság igényei és anyagi helyzete szinte minden nagyobb városban lehetővé tették új teátrumok létrehozását, és a klasszikus orosz irodalom képviselői (köztük Nyikolaj Gogol, Ivan Turgenyev, Lev Tolsztoj, Fjodor Dosztojevszkij, Mihail Sztaltikov-Scsedrin, Alekszandr Osztrovszkij, Anton Csehov) által írt művek modern szemléletű színpadra állítását.

SZAKIRODALOM

- Achermann, E. (hrsg.): Johann Christoph Gottsched (1700-1766). Berlin, 2014.
- Adrianova-Perec, V. P.: Oformlenyje szpektaklja v misztyerialnom tyeatre. In: Sztarinnij szpektakl v Rosszii. Vpuzsk 2. Leningrad, 1928.
- Alexander, J. T.: Catherine the Great. New York, Oxford University Press, 1989.
- Ananieva, A.: Eine Kulturpoetik des Gartens im Russland des langen 18. Jahrhunderts. Bielefeld, 2010.
- Anyiszimov, J. V.: Plennyici szugybi. Szankt-Petyerburg, 2007.
- Arapov, P. A.: Letopisz russzkovo tyeatra. Szankt-Petyerburg, 1861.
- Aszejev, B. N.: Russzkij dramatyicseskij tyeatr XVII—XVIII vekov. Moszkva, 1958.
- Aszejev, B. N.: Russzkij dramatyicseskij tyeatr ot jevo isztokov do konca XVIII veka. Izdanyije vtoroje. Moszkva, 1977.
- Bagossi, E.: Pietro Metastasio színpadi művei Magyarországon. Debrecen, 2006.
- Barneke, D. V.: Isztorija russzkovo tyeatra. Ogyessza, 1913.
- Berkov, P. N.: Isztorija russzkovj komegyii XVIII veka. Leningrad, 1977.
- Berkov, P. N.: Russzkaja komegyija i komiceskaja opera XVIII veka. Moszkva, Leningrad, 1950.
- Berkov, P. N.: Tyeatr Fonvizina i russzkaja kultura. In: Russzkije klassziki i tyeatr. Leningrad, Moszkva, 1941.
- Besszonov, P.: Praszkovja Ivanovna Seremetyeva, jejo narodnaja pesznja i rodnoje szelo Kuzskovo. Moszkva, 1872.
- Bogojavlenszkij, Sz. K.: Moszkovszkij tyeatr pri carjah Alekszeje i Petre. Moszkva, 1914.
- Borg, A.: The cultural history of Russia. London, 1984.
- Bortnyanszkij i jevo vremja. K 250-letyiju szo dnya rozsgyenyija D. Sz. Bortnyanszkovo. Moszkva, 2003.
- Burde, I.: Die venezianische Kirchenmusik von Baldassare Galuppi. Frankfurt am Main, 2008.
- Coughlan, R.: Elizabeth and Catherine, Empresses of All the Russians. New York, 1974.
- Cronin, V.: Catherine, Empress of All the Russians. New York, 1978.
- Csajanova, O.: Tyeatr Maddoksa v Moszkve (1776—1805 godi). Moszkva, 1927.
- Csurova, M. A. (red.): Szevodnya na szcenye Bolsovo tyeatra (1776—1976). K 200-letyiju Bolsovo tyeatra. Moszkva, 1976.
- Danyilov, Sz. Sz.: Matyeriali k isztorii russzkovo tyeatralnovo zakonodatylsztva. In: O tyeatre. Szbornyik sztatyej. Leningrad, Moszkva, 1940.
- Dinnyik, T. A.: Kreposztnoj tyeatr. Moszkva, Leningrad, 1933.

- Dixon, S.: *Catherine the Great*. London, 2001.
- Dmitrijev, Ju. A.: F. G. Volkov i nacsalo russzkovo tyeatra. = *Tyeatr*, 1950. 6. sz.
- Dmitrijev, Ju. A.: F. G. Volkov i russzkij tyeatr jevo vremenyi. Moszkva, 1953.
- Dmitrijevszkij, V. N.: *Tyeatr i zrityeli. Otyecsesztvnyij tyeatr v szisztyme otnosenij szceni i publiky (Ot isztokov do nacsala XX veka)*. Szankt-Petyerburg, 2007.
- Drizen, N. V.: *Matyeriali k isztorii russzkovo tyeatra*. Moszkva, 1913.
- Folena, G.: *Metastasio e il mondo musicale*. Firenze, 1986.
- Fonvizin, D. I.: *Szobranijje szocsinyenyij. T.2*. Moszkva, 1959.
- Ghislanzoni, A.: *Giovanni Paisiello*. Roma, 1969.
- Gorbunov, I. F.: Fjodor Grigorjevics Volkov. = *Russzkij Vesztnyik*, 1892. 2. sz., 267–295.
- Gyercsavina, O. A.: *Facecii*. Moszkva, 1962.
- Gyercsavina, O. A., Moszkvicseva, G. V.: *Tyeatr*. In: *Ocserki russzkoj kulturi XVIII veka*. Csaszty 3. Glavnij redaktor: B. A. Ribakov. Moszkva, 1988. 302–344.
- Hammarberg, G.: Nikolai Mikhailovich Karamzin. In: *Early Modern Russian Writers (Late Seventeenth and Eighteenth Centuries)*. Ed. by M. C. Levitt. Detroit, 1995. 135–150.
- Haslup, J.: *Catherine the Great*. New York, 1977.
- Isztomin, Sz. V.: *Szamije znamenitije artyisztu Rosszii*. Moszkva, 2002.
- Jelizarova, N. A.: *Krepsztnaja aktrisa P. I. Kovaljova-Zsemcsugova*. Moszkva, 1952. (2. kiadás: Moszkva, 1969.)
- Jelizarova, N. A.: *Tyeatri Seremetyevih*. Moszkva, 1944.
- Jelizarova, N. A.: *Krepsztnaja aktrisa P. I. Kovaljova-Zsemcsugova*. Moszkva, 1956.
- Jeljas, N. I. (red.): *Isztorija russzkovo dorevoljucionnovo dramatyicseszko tyeatra*. Moszkva, 1989.
- Jevreinov, N. N.: *Krepsztnije aktyori*. Leningrad, 1925.
- Jones, W. G.: *Nikolay Novikov (Enlightener of Russia)*. Cambridge, 1984.
- Kafanova, L.: *Isztorija odnovo portreta (K 200-letyiju szo dnya rozsgyenyija P. Zsemcsugovoj)*. = *Tyeatralnaja zszizny*, 1968. 14. sz., 28–30.
- Kasin, N. P.: *Tyeatr N. V. Juszupova*. Moszkva, 1927.
- Keldis, Ju. V.: *Az orosz zene története*. Budapest, 1958.
- Klein, J.: *Hoftheater und adliges Privattheater*. In: Klein, J.: *Russische Literatur im 18. Jahrhundert*. Köln, 2008. 201–224.
- Klein, J.: *Religion und Aufklärung im 18. Jahrhundert*. = *Zeitschrift für Slavische Filologie*, 2001. 297–306.
- Klein, J.: *Russische Literatur im 18. Jahrhundert*. Köln, 2008.
- Konyecsnyij, A. M. (összeáll.): *Petyerburgszkije balagani*. Szankt-Petyerburg, 2000.
- Kosztjikova, N.: *Nyikolaj Argunov*. = *Iszkussztvo*, 1951. 3. sz., 75–78.
- Krasznobajev, B. I.: *Ocserki isztorii russzkoj kulturi XVIII veka*. Moszkva, 1987.
- Krasznobajev, B. I.: *Russzkaja kultura vtoroj polovini XVII—nacsala XIX veka*. Moszkva, 1983.
- Kulakova, L. I.: *Pjotr Alekszejevics Plavilcsikov*. Moszkva, Leningrad, 1952.
- Kulikova, K.: *Kinzsal Melpomeni (Rasskaz o zsziznyi Fjodora Volkova)*. Moszkva, 1963.
- Kurmacseva, M. D.: *Krepsztnaja intyelligencija v Rosszii XVIII veka*. Moszkva, 1983.
- Kuzmin, A. J.: *U isztokov russzkovo tyeatra*. Moszkva, 1984.
- Kuzmina, V. D.: *Russzkij gyemokratyicseszki tyeatr XVIII veka*. Moszkva, 1958.
- Kovaljov, K.: *Bortnyanszkij. Vtoroje izdanyije*. Moszkva, 1998.
- Kovaljov, K.: *Imena i lica russzkoj kulturi (Ivan Jevsztafjevics Handoskin)*. Moszkva, 2005.
- Lepper, G.: *Gottscheds klassizistische Literatur- und Theaterreform*. In: *Einführung in die deutsche Literatur des 18. Jahrhunderts*. Opladen, 1983.
- Levasov, J. V.: *A. Paskevics i jevo pervaja opera „Szkupoj”*. Moszkva, 1973.
- Livanova, T. N.: *Ocserki i matyeriali po isztorii russzkoj muzikalnoj kulturi*. Moszkva, 1938.
- Livanova, T. N.: *Russzkaja muzikalnaja kultura XVIII veka v jevo szvjazah sz lityeratury, tyeatrom i bitom*. T. 1. Moszkva, 1952.
- Longworth, Ph.: *The Three Empresses*. New York, 1973.
- Luconi, M.: *Theatro Metastasio stabile della Toscana*. Livorno, 2014.
- Madariaga, I.: *The Role of Catherine II. in the Literary and Cultural Life of Russia*. New York, 1998.
- Margadonna, M.: *Pergolesi*. Milano, 1961.
- Marincsik P.: *Nyedopetaja pesznja (Nyeobicsajnaja zszizny P. I. Zsemcsugovoj)*. Lenigrad, Moszkva, 1965.
- Massie, R. K.: *Nagy Katalin*. Budapest, 2013.
- Morov, A. G.: *Tri veka russzkoj szceni. T.1*. Moszkva, 1978.
- Müller, H. (hrsg.): *Baldassare Galuppi*. Zürich, 1984.
- Novikov, N. I.: *Izbrannije szocsinyenyija*. Moszkva, Leningrad, 1951.
- Oelker, P.: *Die Neuberin (Die Lebensgeschichte der ersten großen deutschen Schauspielerin)*. Rowohlt, 2004.

- Oelker, P.: Nichts als eine Komödiantin (Die Lebensgeschichte der Friederike Caroline Neuber). Weinheim, 1993.
- Pancsenko, A. M.: Russzkaja kultura v kanun petrovskih reform. Leningrad, 1984.
- Parijszkij, N. V.: Tvorcseszkij puty F. G. Volkova. In: Trudi Jaroslavl'szkovo pedagogicseszkovo insztyutita, t. 3. Jaroslavl, 1929.
- Paymer, M. E.: Giovanni Battista Pergolesi (1710–1736). New York, 1977.
- Pfeiffer, R.: Die Opere buffe von Giuseppe Sarti. Kassel, 2007.
- Piszkunova, Sz.: Tyeatr zolotovo veka, kak takovoj. = Voproszi lityeraturi, 1996. 6. sz., 34–56.
- Pivovarov, N.: Prosztranzstvo nacionalnoj szceni. = Nase naszlegijje, 79–80. sz. Moszkva, 2006. 208–221.
- Poljakova, J. I.: Zerkalo szceni (Evolucija szcenyicseszkovo obraza v russzkom tyeatre XVIII—XIX vekov). Moszkva, 1994.
- Poznanszkij, V. V.: Talanti v nyevole. Moszkva, 1962.
- Rabinovics, A. Sz.: Russzkaja opera do Glinki. Moszkva, 1948.
- Radiciotti, G.: Giovanni Battista Pergolesi (Leben und Werk) Zürich, 1954.
- Raef, M.: Origins of the Russian Intelligentsia. New York, 1966.
- Rapackaja, L. A.: Russzkoje iszkussztvo XVIII veka. Moszkva, 1995.
- Reden-Esbeck, F. J.: Caroline Neuber und ihre Zeitgenossen. Ein Beitrag zur deutschen Kultur- und Theatergeschichte. Leipzig, 1985. (Reprint)
- Ribakov, Ju.: Epohi i ljugi russzkoj szceni. Moszkva, 1985.
- Ricareva, M.: Dmitrij Bortnyanszkij (Zsizny i tvorcsesztva kompozitora. Izdanyije vtoroje). Szankt-Peterburg, 2015.
- Robinson, M. F.: Giovanni Paisiello. Oxford, 2013.
- Robinson, A. N. (otv.red.): Novije cserti v russzkoj lityerature i iszkussztve (XVII—nacsalo XVIII veka). Moszkva, 1976.
- Rogov, A.: Seremetyev i Zsemcsugova. Vagrusz, 2007.
- Rudin, B. – Schulz, M. (hrsg.): Friederike Caroline Neuber. Das Lebenswerk der Bühnenreformerin. Poetische Urkunden. Reichenbach, 1997, 2002.
- Rudin, B. – Schulz, M. (hrsg.): Vernunft und Sinnlichkeit. Beiträge zur Theater epoche der Neuberin. Reichenbach, 1999.
- Ruedi, G.: Der Professor und die Komödiantin. Zum Spannungsverhältnis von Gottscheds Theaterreform und Schaubühne. In: Rudin, B. - Schulz, M. (hrsg.): Vernunft und Sinnlichkeit. Beiträge zur Theater epoche der Neuberin. Reichenbach, 1999.
- Schwedes, H.: Musikanten und Comödianten, eines ist Pack wie das andere. Die Lebensformen der Theaterleute und das Problem ihrer bürgerlichen Akzeptanz. Bonn, 1993.
- Stelin, Ja.: Muzika i balet v Rosszii XVIII veke. Leningrad, 1935.
- Stählin, J.: Zur Geschichte des Theaters in Russland. Frankfurt am Main, 1982. (Reprint)
- Stockmann, G.: Caroline Neuber, Reformatorin. In: Gisela Stockmann: Schritte aus dem Schatten. Frauen in Sachsen-Anhalt, Querfurt, 1993.
- Strange, M. M.: Demokratycieszkaja intyelligencija v Rosszii. Moszkva, 1965.
- Szahnovszkij, V. G.: Kreposztnoj uszagyebnij tyeatr. Leningrad, 1925.
- Szelivanova, T.: Obraz kreposztnoj aktriszci (P. I. Kovaljova-Zsemcsugova). = Hudozsnik, 1966. 7. sz., 46–49.
- Szolovjov, I. A.: Osztankino. Moszkva, 1958.
- Sztanjukovics, V. I.: Domasnij kreposztnoj tyeatr Seremetyevih XVIII veka. Leningrad, 1927.
- Sztarikova, L. M. (összeáll.): Tyeatralnaja zsizny Rosszii v epohu Jelizaveti Petrovni. Moszkva, 2003.
- Sztarikova, L. M.: Moszkva sztarodavnaja (Geroji zsiznyi i szceni). Kalinyingrad, 2000.
- Sztrahovszkij, Sz. V.: Russzkaja kultura (Populjarnaja illjusztrirovannaja enciklopegyija). Moszkva, 2006.
- Sztrelcova, J. I.: Csasztnij tyeatr v Rosszii (Ot isztokov do nacsala XX veka). Moszkva, 2009.
- Szumarokov, A. P.: Izbrannije proizvegyenyija. Leningrad, 1957.
- Vani, M.: Metastasio. Torino, 1960.
- Vaszkin, A. A.: Ot Volhonki do Znamenki. Moszkva, 2008.
- Vihoreva, T.: Duhovnaja muzika D. Sz. Bortnyanszkovo. Saarbrücken, 2012.
- Visnyevszkaja, I.: Aplogyvizmenti v prosloje (A. P. Szumarokov i jevo tragegyii). Moszkva, 1966.
- Wowles, J.: „The Feminization” of Russian Literature (Woman, Language and Literature in Eighteenth-Century Russia). In: Woman Writers in Russian Literature. Ed. by T. W. Clyman, D. Greene. London, 1994. 35–60.
- Vszevolodszkij-Gerngrossz, V. N.: Isztorija russzko- dramaticyicseszkovo tyeatra. T. 1. (Ot isztokov do konca XVIII veka). Moszkva, 1977.
- Vszevolodszkij-Gerngrossz, V. N.: Ivan Afanaszjevics Dmitrijev. Leningrad, 1974.
- Vszevolodszkij-Gerngrossz, V. N.: Russzkij dramaticyicseszkij tyeatr vtoroj polovini XVIII veka. Moszkva, 1960.
- Vszevolodszkij-Gerngrossz, V. N.: Isztorija tyeatralnovo obrazovanyija. Moszkva, 1913.